

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 81'367.2

ГЛИБИННІ АСПЕКТИ РЕЧЕННЯ

(Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2011. – 672 с.)

Ніна Лаврентіївна Іваницька в одній зі своїх рецензій справедливо зауважила, що «неосвоєним лінгвальним простором виявилось щедріє поле синтаксису. Довгий час синтаксис не виходив за межі власне граматичних категорій. Навіть у плані семантичних заглиблень учені обмежувалися лише виявленням значень синтаксичних зв'язків і семантичних функцій. Зараз іде «лавиноподібне» розширення сфери вивчення семантики, почався «штурм» семантики речення, період моделювання семантики в різних вимірних ракурсах» [Іваницька Н. Л. Категорія локативності в семантико-синтаксичному і формально-синтаксичному висвітленні (Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : монографія. – Полтава : АСМІ, 2004. – 463 с.) // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки». – Полтава, 2007. – Вип. 1 (53). – С. 293]. З «чорного ящика» семантики простих речень» (це знову покликання на тільки-но згадуваного граматиста [там само]) Олена Валентинівна Кульбабська витягла, ба навіть ні – випустила на волю, давши потужні крила, вторинну предикацію, а як точніше, то її семантичну та морфолого-синтаксичну типологію. Вона зосередила свої дослідницькі зусилля навколо предикації, що виражає вторинні семантико-синтаксичні відношення в простому реченні, зокрема докрузь кваліфікативних характеристик, семантичної та морфолого-синтаксичної типології вторинних синтаксем як маркерів вторинних семантико-синтаксичних відношень між вихідним і модифікованим простими елементарними реченнями, а також докрузь потенційних суб'єктно-предикатних відношень у вторинній предикатемі.

Олена Валентинівна поповнила когорту мовознавців, що розвивають граматичний напрям в українській лінгвістиці, який започаткував Іван Романович Вихованець. Цей учений, за словами його учня – професора Анатолія Панасовича Загнітка, «вміє не тільки помітити проблему, сформулювати її, але й «розібрати весь механізм» мовного явища, а потім часточка до часточки, «гвинтик до гвинтика» змонтувати його так, щоб простежуваними були всі дії» [Загнітко А. На граматичних вершинах / Анатолій Загнітко // Українська мова : науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України. – 2010. – Число 4. – С. 132]. Авторка дисертації «розібрала» вторинну предикацію на часточки і гвинтики, а потім об'єднала їх у єдиний механізм, що працює злагоджено, ритмічно, у якому не помічено анінайменших перебоїв. Він, цей механізм, не є абсолютно самодостатнім, як і все

у світі, що нас оточує. Можна, звичайно, дискутувати з багатьох проблем, які формують наукове тло вторинної предикації, і передусім тому, що в осягненні сутності цього мовного феномену аж ніяк не останню роль відіграє суб'єктивний чинник. Олена Валентинівна намагалася – і небезуспішно – будувати свої аргументи стосовно згортання/розгортання обсягу речення, вичленування його складників на засадах об'єктивності, однак не вийшла повністю за межі суб'єктивізму. Це не її вина, це реальність, змінити яку поки що нікому не під силу.

Граматична концепція Олени Кульбабської, як і вимагає цього солідне дослідження, чітко сформульована, витримана впродовж усього дослідження, оперта на потужну джерельну базу: експериментальна картотека становить понад 50 тисяч речень. Засадничі положення, пріоритети рецензованої праці системно представлені в першому її розділі – «Теоретичні засади вивчення вторинної предикації» – й послідовно розвинені, доповнені, конкретизовані в наступних розділах у процесі аналізу 1) предикатами як репрезентанта суб'єктно-предикатних відношень у простому реченні, 2) вторинних предикатних семантико-синтаксичних відношень у структурі простих неелементарних речень, 3) вторинних семантико-синтаксичних відношень неелементарних синтаксем субстанціонального та перехідного типів. Поставлені важливі теоретичні завдання – з'ясування лінгвістичного статусу вторинної предикації як маркера асиметричності простого речення, випрацювання предикаційного статусу простого ускладненого речення, обґрунтування поняття «елементарне/неелементарне» просте речення у стосунку до предикації, окреслення поняття предикатами й ін. – повністю зреалізовані. До всього позитивного додамо й те, що Олена Валентинівна вміло синтезувала різні погляди на природу первинної та вторинної предикації й переконливо довела, що саме вона – найважливіший критерій розмежування елементарних і неелементарних простих речень: в основі елементарних простих речень лежить первинна предикація, в основі неелементарних простих речень – вторинна предикація як об'єднувач додаткових ознак – імпліцитних, суб'єктно-предикатних, синкретичних семантичних відношень.

Поряд із предикацією в науковий обіг уведено поняття предикативності з тим мотивуванням, що це одиниці не одного реченнєвого рангу, їх не можна вважати синонімічними. Спираючись на граматичне вчення Івана Вихованця, авторка монографії тлумачить предикативність як найзагальнішу формально-синтаксичну ознаку будь-якого речення, що вказує на стосунок його до дійсності, на взаємозалежність головних членів у двоскладному реченні або репрезентує специфіку односкладного речення, у якому предикативність заманіфестує один компонент – головний член (див. с. 37). Предикація в її трактуванні – категорія, що охоплює семантико-синтаксичні відношення предиката й субстанціональної синтаксеми у функції суб'єкта, який перебуває у відношенні безпосередньої кореляції з предметом думки. Є всі підстави вважати найпосутнішою характеристикою цієї категорії ту, що вона – розрізнявач формальної й семантико-синтаксичної елементарності (первинна предикація)/неелементарності (вторинна предикація) простого речення. Запропоноване в рецензованій праці визначення предикації, на нашу думку, заслуговує схвалення, зокрема, у такому дефініційному сегменті: виражає сукупність додаткових ознак, здебільшого особливий їх різновид

– семантику відношень: потенційних суб'єктно-предикатних у модифікованому вихідному реченні та вторинних семантико-синтаксичних відношень між елементарними простими реченнями.

Важливим є те, що первинну і вторинну предикації, які корелюють між собою, проінтерпретовано на тлі асиметричності структури простого речення. Така дослідницька процедура ефективна, тому що вона вможливила чітке маркування структурного й семантичного ускладнення, а також диференціацію речень асиметричної будови на монопредикативні (за формально-синтаксичними ознаками), поліпрепозитивні (за семантико-синтаксичними ознаками) і поліінформативні (за комунікативно-функціональними ознаками).

Відомо, що власне семантичний, семантико-синтаксичний (а як глибше, то й логічний) опис речень своїми першопочатками сягає характеристики значеннєвих розрядів предикатів на тих або тих класифікаційних принципах. Не обійшлася без цього й Олена Валентинівна. Використавши досвід інтерпретування конститутивних компонентів речення, пов'язаний з іменами Л. Щерби, З. Вендлера, Ю. Степанова, У. Чейфа, Н. Арват, Ю. Апресяна, І. Вихованця, О. Бондаря, Н. Гуйванюк, А. Загнітка, М. Скаба та ін., вона диференціює предикати на такі семантичні класи: «дія», «процес», «стан», «якість», «кількість», «локальність». Солідаризуючись із думкою Василя Шинкарука, що «предикат усякого речення – це особлива семантична сутність, яка не передбачає однозначного лексичного наповнення в структурній схемі речення», указує «на зв'язок із суб'єктами чи об'єктами, які заповнюють віртуальні позиції в реченні або ж можуть їх словесно не представляти» [Шинкарук В. Д. Категорія модусу і диктуму в структурі речення : монографія / Василь Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 147-148], дослідниця тримається того погляду, що основного носія валентності в реченні не варто отожднювати лише з дієсловами. Цю функцію можуть регулярно виконувати інші лексико-граматичні розряди, оскільки вони, як і вербативи, наділені здатністю перебирати ознакові предикатні властивості і «бути центром не лише реченневооформленої пропозиції, а й у згорнутих її виявах – за умови вторинної предикації в неелементарному простому реченні» (с. 77). Принадно зауважимо, що в ході з'ясування ономасіологічної сутності предикатної синтаксеми Олена Кульбабська подала цінний коментар до ієрархічних відношень у системі частин мови, вирізнених за комплексним (гетерогенним) критерієм. Сподіваємось, погляд на прикметник як виразник статичної ознаки, який завжди корелює з тим або тим предметом (субстантивом), як ознакове слово з притаманними йому сигніфікативними й предикатними властивостями, високим ступенем семантичної ємності викличе зацікавлення в дослідників, а сама авторка праці ще не раз повернеться до цієї проблеми, аби фундаментальніше висвітлити її.

Вирізнимо й ще один важливий, доведений до логічного кінця аспект дослідження – програмування предикатом майбутньої моделі речення з первинною і вторинною предикацією, детермінування ним валентних партнерів, з якими безпосередньо пов'язане виникнення вторинної предикації. Функціонально-семантичне поле предиката Олена Кульбабська кваліфікує як макроструктуру, яку сформулюють граматичні елементи мови у зв'язку з лексичними і словотвірними. Аналізуючи причини появи вторинної пре-

дикації, іманентно закладені як у значеннєвому обсязі речення, так і в семантичному плані репрезентантів предикатної позиції, вона в стислій формі, але досить аргументовано з'ясувала дві важливі і взаємопов'язані проблеми: 1) семантико-синтаксична структура простого неелементарного речення, яку репрезентують центральний елемент (базова предикатна синтаксема) й інтенційно зорієнтовані на сполучуваність із ним субстанціальні синтаксеми – суб'єкт, об'єкт, адресат, інструменталь, локатив; 2) репрезентація семантики вторинної предикатності за участю синтаксичних слів-морфем (прийменників та сполучників).

Перший розділ монографії невеликий за обсягом, але досить насичений стосовно змісту. Усі поняття, які використано в наступних трьох розділах, знайшли тут належну кваліфікацію. Як уже було зауважено, авторка запропонувала свій оригінальний погляд на семантико-синтаксичні і функціональні параметри вторинної предикації синтаксеми. Вона, з одного боку, успішно дистанціювалася від широкого спектру думок на досліджуване явище, а з іншого – «імплантувала» в їхнє тіло свою версію, сміливо задекларувала власні контраргументи, більшість із яких важко (а то й неможливо) спростувати.

Що ж до інших фрагментів роботи, тобто чотирьох розділів її, то кожен із них логічно виструнчений, а в сукупності вони розкривають складну дію механізму вторинної предикації не як епізодичного, а як системного явища з притаманними йому специфічними зв'язками і відношеннями. Цей механізм охоплює формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний яруси речення. Цінність рецензованого дослідження в тому, що його автор не просто розглядає, а атомізує мовні явища, намагається проникнути в найпериферійніші їхні внутрішні сфери й на такому широкому форматі вибудувати критерії їхнього ідентифікування, як, до прикладу, ось ці, що розмежовують типи предикатем у простому реченні: 1) самостійний/залежний характер предикації; 2) засіб вираження предикації синтаксеми та її ономасіологічне значення; 3) ранжування суб'єкта й предиката в предикатемах; 4) синтаксична позиція вторинних синтаксем у реченні; 5) семантико-синтаксичні відношення між компонентами речення; 6) ступінь поширеності компонентів предикатемами; 7) формальне відокремлення та пунктуаційне оформлення засобів предикації; 8) комунікативне спрямування засобів предикації та порядок слів у висловленні. Важливо зазначити, що обраний дослідницький підхід, в основу якого покладено принцип індукції й дедукції, виявився логічно виправданим і перспективним не лише для встановлення відмінностей між основною та вторинною предикатемами, а й для виокремлення семантико-синтаксичної й морфолого-синтаксичної типології 1) вторинних предикатем предикатно-адвербіального типу (про це йдеться в третьому розділі монографії – «Прості неелементарні речення з вторинними предикатними семантико-синтаксичними відношеннями»), 2) складних субстанціальних синтаксем у простих поліпропозитивних реченнях (цьому присвячено четвертий розділ монографії – «Функціональні параметри простих неелементарних речень із вторинними семантико-синтаксичними відношеннями субстанціального та перехідного типів»), 3) засобів вираження вторинної предикації як підґрунтя для синтаксичного аналізу (цьому присвячено п'ятий розділ монографії – «Засоби вторинної предикації в позиційній структурі простого неелементарного речення»).

Зупинимося ще на одній вельми значливій деталі: вторинні предикативи, передовсім ті, що належать до предикатно-адвербіального типу й постають у простому неелементарному реченні внаслідок згортання предиката підрядної частини, зазнали глибинного семасіологічного аналізу. По-перше, у їхньому значеннєвому плані вичленувано ядерні й периферійні семантичні модифікати, по-друге, схарактеризовано роль предикатів, припредикатних (прислівних і приреченнєвих) поширювачів у формуванні плану змісту цих модифікатів, по-третє, вирізнено чинні в сучасній українській мові формально-синтаксичні засоби репрезентації конкретних – диференційованих – значень, з-поміж яких і ті, що перебирають на себе роль семантичних маркерів.

Нарешті, у роботі ґрунтовно описані семантико-синтаксичні відношення неелементарних синтаксем субстанціального та перехідного типів. Основний акцент зроблено, як і слід було чекати, на тому, що просте речення, до структури якого входять складні синтаксеми, – це не що інше, як комбінація основної та вторинної предикатем. Складні синтаксеми, справедливо зауважує Олена Валентинівна, «репрезентують цілу мікроситуацію з власними аргументами» (с. 387). У роботі повно й різновекторно схарактеризовано семантичну типологію цих аргументів (предиката і його лівобічного та правобічного поширювачів) із проекцією на лексико-семантичний діапазон заповнювачів конститутивних позицій (суб'єктної, предикатної, припредикатної) і на фокусування в одній синтаксемі суб'єктних і об'єктних, суб'єктних та інструментальних, локативних і суб'єктних, адресатних і суб'єктних субстанціальних категорійних значень.

Уміле користування методикою синтаксичної трансформації вможливило встановлення синтаксичної та семантичної подібності й відмінності між простими неелементарними і складними реченнями, виокремлення семантико-синтаксичної типології вторинних предикатем предикатно-адвербіального, предикатно-атрибутивного, предикатно-апозитивного, предикатно-квантитативного, предикатно-модального типу, а також типології складних субстанціальних синтаксем у простих поліпропозитивних реченнях (об'єктно-суб'єктних, адресатно-суб'єктних, інструментально-суб'єктних, локативно-суб'єктних) і простих поліпропозитивних реченнях із семантико-синтаксичними відношеннями перехідного типу (субстанціально-предикатного, суб'єктно-предикатного, об'єктно-предикатного, інструментально-предикатного, посесивно-суб'єктно-предикатного, атрибутивного, локативного). Позитивну роль зіграло також використання структурного методу з метою аналізу специфіки простого ускладненого речення на основі зв'язків і семантико-синтаксичних відношень між основною та вторинною предикатемами. Ця дослідницька операція наскрізно проходить через роботу, авторка якої поставила за основну мету комплексно описати варіанти вторинних предикатних і складних субстанціальних синтаксем.

Рецензована праця не позбавлена деяких недоліків. Так, одним з основних понять у ній є «синтаксема», проте його дефініції в роботі не знайти. Глибинний аналіз морфолого-синтаксичної типології синтаксем, означених додатково предикацією, вимагає встановлення кореляції між термінами «синтаксема» і «словоформа». Про їхні релевантні характеристики в монографії не йдеться. До того ж, ці терміни, трапляється, сплутуються, а поде-

коли й заступають один одного. Послідовно витриманий розгляд речення як багаторівневої одиниці настійно вимагає застосування такої кореляції. Потребує докладнішого осмислення, підтвердження конкретним фактичним матеріалом диференціація синтаксем на предикатні та субстанціальні.

Олена Кульбабська вдало використовує трансформаційну методика й уміло, прямо-таки мистецьки володіє нею. Попри те, вона не завжди тримає на оці таку важливу й безпосередньо пов'язану з цією методикою проблему, як дифузний характер вторинних семантико-синтаксичних відношень, що постають між основною та вторинною предикатемами простого неелементарного речення. Саме цим можна пояснити нічим не мотивовану появу у складі вторинних предикатем з інтенціальним значенням інваріантного семантичного різновиду «причина – мета». Дослідниця обґрунтовує положення про неоднозначне інтерпретування тієї чи тієї обставинної семантики синтаксем, проте не завжди дотримується, а подеколи й ігнорує його, отже, суперечить сама собі, коли трансформує більшість вторинних адвербіальних синтаксем у цілком визначений тип семантично поліфункціональних складнопідрядних речень.

Автор рецензованої роботи активно оперує терміном «корелативність», проте аналіз власне корелативних співвідношень розглядуваних одиниць здійснює спорадично, без належного аргументування. Варто послідовніше використовувати поняття «корелативна пара», застосовуючи його для ілюстрування алгоритму розгортання синтаксеми в елементарні речення. Оскільки предметом дослідження монографії послужила семантична та морфолого-синтаксична типологія засобів вторинної предикації, то аж ніяк не зайвим було б акцентування уваги на ізосемічності співвідносних (корелативних) засобів репрезентації того або того напівпредикативного значення.

Опис структурних моделей предикатно-локативних синтаксем логічно розпочати з характеристики їхніх родових значень («місце реалізації процесуальної ознаки», «напрямок реалізації процесуальної ознаки: вихідний пункт руху або кінцевий пункт руху», «шлях реалізації процесуальної ознаки»), а вже потім приступати до наступної, не менш важливої, але за рангом уже нижчої, видової, семантичної процедури – виокремлення диференційованих просторових значень і з'ясування ролі в конституюванні конкретного типу локативності, директивності, транзитивності семантики дієслова-предиката й припредикатного члена – прийменника та іменника у непрямо-відмінковій, що утворюють прийменниково-відмінкові форми, або прислівника. Пропонована схема опису може бути з успіхом використана в ході аналізу синтаксем іншої семантичної природи.

Віriamo в те, що глибинні аспекти речення стануть об'єктом дослідження ще не однієї наукової розвідки Олени Валентинівни Кульбабської.

МИКОЛА СТЕПАНЕНКО,
доктор філологічних наук, професор

Одержано 28.11.2011 р.